

Gerontologi i ett dynamiskt samhällsperspektiv

Lars Tornstam

Vid en projektkonferens i Wennergren Center i Stockholm den 24 oktober 1978 presenterade Lars Tornstam det material han här återger i artikelform.

Lars Tornstam är docent i sociologi vid Uppsala universitet.

Delegationen för långsiktigmotiverad forskning stöder sedan våren 1977 ett forskningsprojekt med titeln "Äldre i samhället – förr, nu och i framtiden". Projektet ingår som ett led i en större satsning på social teori och en djupare förståelse av olika former av mänskliga relationer och beroenden.

En liten grupp forskare, under ledning av lundahistorikern, professor Birgitta Odén, har i uppdrag att dra upp riktlinjerna för det fortsatta arbetet, och det har därvid fallit på min lott att ta mig an ett antal övergripande problem i samband med projektet.

Ett omfattande empiriskt datamaterial, framtaget i professor Alvar Svanborgs forskningsgrupp, har kommit att få en central roll i försöken att finna former för *ett idémässigt samarbete mellan medicinsk vetenskap, beteendevetenskap och humanistisk vetenskap*. Medan Alvar Svanborgs delprojekt fokuseras på hälsa och sjuklighet, fäster ett annat av delprojekten uppmärksamheten vid sysselsättningen och arbetsmiljön. Historikern Lars Olsson har uppställt ett antal viktiga arbetshypoteser om sambanden mellan pensionering, teknologisk nivå i industrin och pensionsfondernas införande.

Ett tredje delprojekt fokuserar intresset på de kulturella normernas och de samhälleliga värderingarnas betydelse för åldrandets villkor. I detta delprojekt kommer Lars Tornstam att föra in livsstilsbegreppet som ett nytt förståelseinstrument beträffande åldrandets sociala och socialpsykologiska inbörd.

I ett fjärde delprojekt kommer nationalekonomen, professor Åke Andersson, att ägna konsumtionen och livsmönstret betydande intresse. De båda sistnämnda delprojekten tangerar varandra innehållsligt, men har olika ansatser i det historiska och kulturellt jämförande perspektivet.

Ett femte delprojekt avser en historisk analys av åldrande människors sociala nätverk och familjeformer. Här kommer historikern, professor Birgitta Odén, att granska det rika källmateriel, som kan ge saklig grund för påståenden i dessa frågor.

Avsikten med denna exposé över de olika delprojekten är inte att ge någon fullständig projektbeskrivning, för vilket hänvisas till Odén (1978 a, b), utan att antyda de möjligheter och svårigheter projektet står inför. Svårigheterna att nå fram till fruktbar forskningssamverkan, när så många skilda vetenskapstraditioner skall bidra, är stora. Men, samtidigt bör resultatet av en sådan samordnad forskningsansträngning kunna bli så betydande, att de möjliga vinsterna överväger kostnaderna. I det inledande probleminventerande arbetet är det ledningsgruppens uppgift att nå fram till förslag på gemensamma begreppsmässiga ramar för arbetet i de olika delprojekten. För att bringa reda i, och skapa överblick över den paradigmdjungle, som råder inom gerontologin, måste då först några fundamentala forskningshållningar framhållas och diskuteras. Det är i ett sådant sammanhang denna artikel skall betraktas.

Några kunskapssociologiska reflektioner

Gerontologi är det vetenskapliga studiet av åldrandets biologiska, psykologiska och sociala aspekter. En hel del av de rön, som framforskas inom det gerontologiska arbetsområdet, har direkta konsekvenser för vår varseblivning av ett växande samhällsproblem, liksom också för det eller de sätt på vilka samhället försöker att lösa dessa problem. Det jag inledningsvis vill framhålla är, att vårt inomvetenskapliga sätt att definiera och avgränsa gerontologiska problemställningar, har direkta konsekvenser beträffande människors sätt att uppleva "åldrandets problem". Genom vårt sätt att definiera de gerontologiska problemställningarna är vi delaktiga i skapandet av den problemverklighet, som pockar på sin lösning.

Åldrandet kan tex varseblivas och definieras såsom en förändringsprocess innebärande ständiga förluster i ekonomiska, psykiska och andra hänseenden, som leder till ett ökat individuellt beroendeförhållande. Men, åldrandet kan också betraktas som en process, där livserfarenhet och kunskap ackumuleras, och där möjligheterna till frigörande av intellektuella och andra resurser ständigt ökar. Valet av sätt att varsebli åldrandet, blir härvid vägledande för vårt praktiska handlande, när vi försöker komma tillrätta med "åldrandets problem".

I hittillsvarande gerontologiska forskning och i praxis har tyngdpunkten företrädesvis legat i det förra synsättet – man har koncentrerat sig på förluster och beroendeförhållanden.

Inför kommande forskningsansträngningar kan det vara välbetänkt att låta denna tidigare tyngdpunkt i forskningen motbalanseras av en tyngdpunktsförskjutning mot det senare synsättet – där "åldrandets problem" i högre grad varseblivs i termer av resursfrigörelse. (Streib –78.) Ett paradigmval, som i viss mån förenar dessa synsätt, ut-

Valet av sätt att varsebli åldrandet blir vägledande för vårt praktiska handlande när vi försöker komma tillrätta med "åldrandets problem".

Genom äldre-kategorins variabla karaktär, kan begreppet "äldre" ej ges absolut innebörd i ett tidsdynamiskt sammanhang, utan måste förankras i skilda epokers skilda definitioner av begreppet "äldre".

görs av en generell utbytesteoretisk referensram. I en diskussionspromemoria över alternativa teoretiska infallsvinklar förordar historikern Zitomersky (1978) ett sådant utbytesteoretiskt synsätt vid studiet av "åldrandets problem". Även flera andra, tex Hudson (1976), pekar på fruktbarheten av att studera "åldrandets problem" i ett perspektiv, där maktförhållandena och maktförskjutningarna mellan olika grupper och kategorier i samhället studeras.

Härvid kan de utbytesteoretiska resonemangen föras på individuell nivå, eller i termer av utbyte mellan kategorierna "äldre", "medelålders" och "yngre" i samhället. Citationstecknen kring äldre, medelålders och yngre är betingade av den relativitet som är betecknande för dessa sociala kategorier. Den franske sociologen Ariès (1962) har fäst uppmärksamheten på hur avgränsningen av dessa kategorier är kulturellt och historiskt betingade. I det långa historiska perspektivet är såväl kategorin "barn" som kategorin "äldre" relativt nya företeelser. I och med tillblivelsen av en ungdomsskola uppstår en särskiljbar kategori "skolbarn", liksom en ny särskiljbar kategori "pensionärer" uppstår i och med pensionsreformernas genomförande. I ett dynamiskt samhällsperspektiv blir det av intresse att följa uppkomsten och förändringen av sådana variabla kategorier. I det fortsatta arbetet blir det alltså av intresse att studera bytesrelationen mellan den variabla kategorin "äldre" och andra kategorier i samhället. Genom äldre-kategorins variabla karaktär, kan begreppet "äldre" ej ges en absolut innebörd i ett tidsdynamiskt sammanhang, utan måste förankras i skilda epokers skilda definitioner av begreppet "äldre".

Det måste noteras att särskiljandet av den sociala kategorin "äldre" ej samtidigt innebär att "äldre" varseblivs som en enhetlig grupp. I sociologisk be-

märkelse utgör de äldre ingen reell grupp, med särskiljande gruppegenskaper och grupptillhörighetskänsla, utan måste snarast betecknas som en social kategori, förenade av huvudsakligen en social åldersdefinition. I denna bemärkelse liknar den sociala kategorin "äldre" andra sociala kategorier såsom "gifta", "bilförare", "sjukskrivna" etc.

De skilda infallsvinklar som ovan nämnts, är emellertid endast ett par av många skilda synsätt, som kan appliceras på "åldrandets problem".

Skilda problemdefinitioner

Generellt kan sociala problem, enligt Rubington & Weinberg (1971), betraktas med åtminstone fem olika synsätt, vilka vart och ett också inrymmer implicita antaganden om hur man skall komma till rätta med problemen. Ett av dessa synsätt, som Rubington & Weinberg betecknar *socialpatologiskt*, fäster tyngdpunkten vid vad som i olika bemärkelser kan anses vara normalt beteende och normala förhållanden. Med detta synsätt blir "åldrandets problem" liktydigt med en förändringsprocess, där människor i olika bemärkelser inte längre är "normala". Rent konkret varseblivs kanske "åldrandets problem" som onormalt dålig rörelseförmåga, onormalt glest socialt kontaktnät, onormalt stort behov av hemkommunal service, eller något annat onormalt som blir problematiskt. Oavsett om man med normalitet syftar på en statistisk normalitet, d v s avvikelser från det statistiskt sett vanliga mönstret, klinisk normalitet, d v s avvikelser från vad man inom tex den medicinska vetenskapen, eller inom psykologin anser vara naturligt och normalt, eller ideell normalitet, d v s hur man antar att åldrandet i enlighet med vissa moralbegrepp bör vara beskaffat, så fokuserar det socialpatologiska synsättet intresset till *enskilda individer*. Detta synsätt leder också till att det är hos enskilda individer, som "åldrandets problem" skall lösas. I den mån ett utglesat kontaktnät och social isolering varseblivs som ett "åldrandets problem", söker man med det socialpatologiska synsättet följaktligen lösningar till detta problem på individnivå, snarare än i de samhällsstrukturrella förhållanden, som ligger bakom nämnda "problem".

Ett annat av de synsätt Rubington & Weinberg diskuterar, flyttar synskärpan från den enskilde in-

dividen till det sociala organisationsmönstret. Man kan, menar Rubington & Weinberg, varsebli sociala problem såsom resultatet av en *social disorganisation*. Genom den industrialiserings- och urbaniseringsprocess, som varit karaktäristisk för det västerländska samhället, har samhället fått sådan växtvärk, att dess olika element inte riktigt hänger samman längre. De gamla föreställningarna om att gammal är äldst, och vet bäst, stämmer inte längre i ett samhälle som karaktäriseras av en våldsam teknologisk och kunskapsmässig utveckling. Urbaniseringsprocessen suger in de yngre människorna till städerna, medan de äldre bor kvar i avfolkningsbygder, vilka i ökande omfattning får att sörja för en expanderande äldreomsorg inom en kommunal ekonomi som krymper genom utflyttningen av skattebetalare. Med detta synsätt på "åldrandets problem" följer också helt andra förslag till lösningar. Det blir generella samhällsstrukturrella korrigeringar, som blir av nöden, snarare än insatser för enskilda individer.

I ett tredje synsätt varseblir Rubington & Weinberg sociala problem såsom latent och manifesta värdekonflikter. Kriminalitet blir tex i ett sådant perspektiv utslag av en i samhället inbyggd konflikt mellan olika rättsföreställningar eller mellan olika grupper i samhället. I ett sådant perspektiv kan tex "åldrandets problem" varseblivas såsom en ständig och oundviklig konflikt mellan å ena sidan näringslivets behov av ung, kompetent högproduktiv arbetskraft, och å andra sidan den åldrande individens behov av självförverkligande genom produktivt arbete. Problemen i samband med de äldres utslagning från arbetsmarknaden är enligt detta synsätt resultatet av denna oundvikliga konfliktsituation. I

.....

I ett sådant perspektiv kan tex "åldrandets problem" varseblivas såsom en ständig och oundviklig konflikt mellan å ena sidan näringslivets behov av ung kompetent och högproduktiv arbetskraft, å andra sidan den åldrande individens behov av självförverkligande genom produktivt arbete.

.....

ett sådant konfliktteoretiskt perspektiv, kan också den sk generationsklyftan varseblivas som en konflikt mellan olika generationers norm- och värdesystem, snarare än som ett resultat av bristande kommunikation eller något annat.

De lösningsförslag som följer av värdekonflikt-synsättet, är olika beroende på hur pass naturliga man anser värdekonflikter vara. Ett synsätt hävdar, att samstämmighet, och frånvaron av konflikter, är det naturliga. Med denna utgångspunkt blir målet, att finna vari konflikterna består, och söka undanröja dem. Ett annat synsätt betraktar snarast konflikterna som det naturliga, och samstämmigheten som något onaturligt. Det är de ständiga konflikterna i samhället, menar man, som i själva verket är den pådrivande kraften för all samhällelig förändring. Utan dessa konflikter, skulle all samhällsutveckling stagnera.

I ett fjärde synsätt framhåller Rubington & Weinberg möjligheten att varsebli sociala problem i termer av *avvikande beteende*. Med detta synsätt fästs tyngdpunkten på det faktum, att vissa individer i samhället inte uppfyller de normativa förväntningar, som inryms i samhällsmönstret. Detta synsätt innefattar också ett antagande om att det avvikande beteendet är ett *inlärnt beteende*. I den mån det förekommer passiva och tillbakadragna pensionärer, skulle detta synsätt betrakta förhållandet som resultatet av en inlärningsprocess. Genom med pensioneringen sammanhängande bristande ekonomiska och andra möjligheter, hänvisas många till miljöer och inläringssituationer, där passivitet och underdånig ödmjukhet effektivt lärs ut.

De lösningsförslag, som utgår från detta perspektiv, innebär undanröjande av de förutsättningar och inläringssituationer, som leder till det avvikande beteendet.

I ett avslutande synsätt beskriver Rubington & Weinberg möjligheten att varsebli sociala problem såsom resultatet av *social stämpling*, eller stigmatisering. Det är genom omgivningens reaktioner på oss själva och vår situation, som vi brännmärks som kriminella, svartskallar eller gamlingar. Med detta synsätt för ögonen, blir det av största vikt att komma till rätta med dessa brännmärknings- eller stämpningsfenomen.

Det är intressant att notera, att gerontologiska forskare och praktiker ibland tar sina utgångspunkter från än det ena, än det andra av ovan nämnda synsätt. Detta kan synas naturligt, eftersom synsätten i viss mening glider över i varandra, men det märkliga är, att ytterst få förefaller medvetna om att man av olika skäl föredrar det ena synsättet framför det andra. Eftersom de olika synsätten också implicerar helt olika sätt att lösa "åldrandets problem", förefaller det rimligt att gerontologer gör sig mer problemmedvetna i detta avseende, och också försöker att ta ställning i denna paradigfråga. I en gerontologisk forskning, som syftar till sk operativ tvärvetenskap, *måste de teoretiska och praktiska konsekvenserna av samtliga dessa synsätt systematiskt övervägas och prövas*.

Vid sidan av dessa skilda sätt att varsebli "åldrandets problem", förekommer inom gerontologin ytterligare en rad olika teoretiska synsätt, eller paradigm, som ofta används godtyckligt, och som uppvisar alla tänkbara brister på inre sammanhang. Således inrymmer de gerontologiska synsätten ett grundläggande livscykel- och livsutvecklingsperspektiv (Neugarten & Berkowitz, 1964; Riegel, 1972; Lowenthal, 1974), en aktivitetsteori (Havighurst, 1963), en disengagemangsteori (Cumming & Henry, 1961), en varseblivning i termer av symbolisk interaktionism (Rose, 1965), minoritetsgruppsresonemang (Barron, 1953; Streib, 1965), subkulturresonemang (Rose, 1962), pressuregroupresonemang (Trela, 1971; Pratt, 1974), o s v.

Det tvärvetenskapliga perspektivet

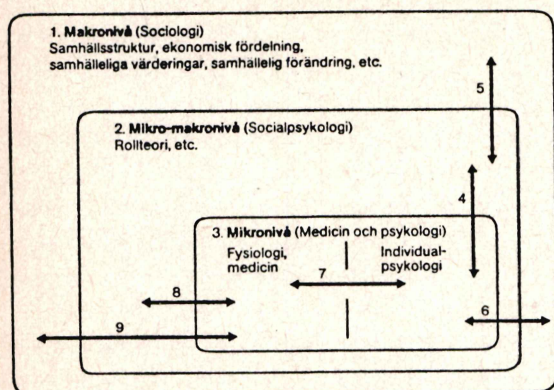
Oavsett vilket av ovanstående problemsynsätt som kommer till användning, är de "problem" som studeras sådana att de i hög grad sträcker sig över de traditionella disciplinära gränserna. För att nå en

.....

För att nå en djupare insikt i åldrandeprocessernas olika aspekter är det nödvändigt att förstå hur olika åldrandeaspekter griper in i och påverkar varandra.

.....

Fig 1. Tvärvetenskaplig gerontologi.

djupare insikt i åldrandeprocessernas olika aspekter, är det nödvändigt att förstå, hur olika åldrandeaspekter griper in i och påverkar varandra.

Olika vetenskapliga problem kan studeras på olika teoretiska nivåer. Åldrandet kan studeras på en nivå där vi främst, såsom vid det socialpatologiska perspektivet, intresserar oss för den enskilde *individen* – vad som händer med honom biologiskt eller psykiskt då han åldras.

Denna vetenskapliga nivå, som återfinns innerst i figur 1, kallas individnivån eller mikronivån. Det är på denna vetenskapliga nivå man befinner sig då man tex försöker utreda hur kroppens inre organ förändras med ökad ålder, eller då man vill undersöka hur den intellektuella prestationsförmågan förändras med åren.

Lägg märke till att forskningen på individnivån är uppdelad i en medicinsk och en psykologisk del, men att det ingalunda går några vattentäta skott mellan individens kroppsliga och själsliga jag. Alla psykosomatiska sjukdomar utgör exempel på hur psyket påverkar kroppen. Också det motsatta förhållandet förekommer, att den kroppsliga hälsan påverkar psyket, även om detta visat sig vara något mer komplicerat än man från början föreställt sig. I figur 1 illustrerar pilen nummer sju hur individens psykiska och fysiska jag ständigt påverkar varandra.

Nästa teoretiska nivå innebär att vi inte längre

intresserar oss för människan som individ, utan för människan som gruppvarelse. Inom denna nivå ryms det som brukar kallas socialpsykologi – hur människor påverkar varandra, hur vi spelar olika roller som tex könsroller och åldersroller. Omgivningen förväntar av oss att vi ska bete oss olika beroende på om vi är män eller kvinnor, eller om vi är unga eller gamla. Åldrandet innebär stora förändringar socialpsykologiskt sett, och man har också funnit att denna dynamik på den socialpsykologiska nivån återverkar inåt mot individnivån. Många moderna stressjukdomar kan förklaras i termer av egenskaper i den gruppmiljö individen förekommer i, liksom den intellektuella prestationsförmågan kan påverkas av det socialpsykologiska klimatet individen vistas i. Den gruppmiljö som karaktäriseras av fientlighet och rivalitet skapar snart psykologiska problem hos den enskilda individen, och även medicinska problem. Helt självklart bestäms också gruppklimatet av de enskilda individernas individuella egenskaper i såväl psykiskt som fysiskt avseende. En individ med speciella psykiska problem färgar gruppklimatet likaväl som en individ med särskilda fysiska handikapp. Gruppns och individns ständiga och ömsesidiga beroende av varandra illustreras av pilarna nummer fyra och åtta i figur 1. Trots att individ- och gruppns nivåerna är intimt sammanflätade med varandra, bedrivs forskning inom dessa olika områden ofta på olika institutioner och inom olika fakulteter. Verksamheten inom individns fysiska del bedrivs inom den medicinska fakulteten, medan individns individualpsykologiska del har om hand vid de psykologiska institutionerna. Gruppns nivå å andra sidan utgör ett traditionellt område för sociologer, men även psykologer intresserar sig för denna teoretiska nivå. Inom ramen för forskningsprogrammet "Äldre i samhället – förr, nu och i framtiden" föreligger en seriös strävan att överskrida dessa traditionella demarkationslinjer. Inom detta forskningsprogram förekommer tex ett delprojekt, som fokuserar intresset till hälsa och sjuklighet i samband med åldrandet. Det är glädjande att konstatera, att forskningsansatserna härvidlag karaktäriseras av en i hög grad vidgad problemram, där individen hälsa och sjuklighet inte bara förstås i ett

socialpsykologiskt och psykologiskt perspektiv, utan där ansatsen också är, att vidga analysen till den yttre ram, som kallas makronivå i figur 1.

Samhällsstrukturella grundförutsättningar

Vid studiet av individens hälsa eller sjuklighet i samband med åldrandet, liksom vid granskningen av sysselsättningen och arbetsmiljön, eller av konsumtionen och livsmönstret, måste denna analys ständigt företas i medvetenheten om att dessa fenomen studeras i ett ständigt föränderligt samhälle. I det konkreta forskningsarbetet kan detta genomföras, genom att sådana föränderliga grundförutsättningar i det samhälleliga mönstret systematiskt samlas och granskas på en särskild teoretisk nivå – samhällsnivån eller makronivån – vars inverkan på de studerade fenomenen ägnas särskild uppmärksamhet. Inom den makroteoretiska nivån intresserar man sig således för sådana fenomen som tex samhällets produktionssätt – om samhället är ett industrisamhälle eller ett agrart område, arten av familjebildningsmönster, religion, boendemönster, fördelning av arbete, samt av ekonomiska och politiska resurser, fördelning av kunskap, snabbhet hos den teknologiska förändringen och värdemönstren i samhället eller av den rent demografiska förändringen av befolkningens sammansättning.

Vid det gerontologiska forskningsarbetet måste härvid två förhållanden uppmärksammas. För det första att dessa makroteoretiska faktorer är inbördes relaterade till varandra, och för det andra, och kanske mer betydelsefulla, att den medicinska, psykologiska, socialpsykologiska och sociala verklighet i vilken vi lever och åldras, i hög utsträckning är avhängig dessa makrosociala förhållanden. Ett exempel på det förstnämnda, att de makroteoretiska faktorerna är inbördes relaterade till varandra, utgöres av att fördelningen av kunskap till stor del är beroende av snabbheten hos den teknologiska förändringen. I ett samhälle med en traditionell ungdomsskola innebär en snabb teknologisk förändring att kunskapen automatiskt kommer att bli ojämnt fördelad – till de äldres nackdel. Ju längre tiden går, desto mindre värdefulla kommer de kunskaper man förvärvat i ungdomsskolan att vara. Följaktligen kommer man att besitta mindre och mindre

.....
I ett samhälle med en traditionell ungdomsskola innebär en snabb teknologisk förändring att kunskapen automatiskt kommer att bli ojämnt fördelad – till de äldres nackdel.
.....

värdefull kunskap ju äldre man blir.

Ett exempel på det andra förhållandet, att det sätt på vilket verkligheten gestaltar sig inom individnivån och gruppnivån, också bestäms av makroteoretiska faktorer, kan knytas till nyss nämnda exempel. Det är högst rimligt att anta, att de socialpsykologiska mekanismerna kommer att fungera olika i ett samhälle med ojämn kunskapsfördelning, jämfört med ett samhälle med jämn kunskapsfördelning. I ett samhälle där de yngre ständigt besitter en större mängd för det rådande samhället värdefulla kunskaper än vad de äldre gör, kommer sannolikt också statusordningen inom grupper att vara till de yngres fördel snarare än till de äldres. Detta är exempel på en typ av samhällsstrukturella realiteter, som man tenderar att glömma bort, vid tex diskussioner av attityder och attitydförändringar i förhållande till de äldre i samhället. Sådana basala samhällsstrukturella förhållanden förhindrar eller omöjliggör enkla lösningar för att komma till rätta med attitydbildningen i förhållande till samhällets äldre inbyggare. Medvetenheten om sådana basala samhällsstrukturella förhållanden hjälper oss emellertid att skilja opportunistiska och orealistiska önsketänkanden från den sanna verkligheten.

Ett annat exempel på de makroteoretiska, eller samhällsstrukturella förhållandenas betydelse utgöres av de skilda religiösa systemens innebörd för åldrandet. I den hebreiska traditionen vördas de äldre, vilket givetvis också återspeglas i det vardagliga samspelet människor emellan. I figur 1 är det pilen nummer fem det hela handlar om. Denna pil antyder emellertid också en motsatt verkan, nämligen den, att de i samhället pågående grupprocesserna på sikt förändrar förhållandena på den makroteoretiska nivån. Detta är egentligen en självklarhet. Det är ju det dagliga samspelet mellan människor som förändrar samhällssystemet i stort. Denna självklarhet återspeglas emellertid inte i den geron-

tologiska forskningen. I den mån den gerontologiska forskningen studerar de samhällsstrukturrella förhållandenas betydelse för åldrandet, eller den betydelse förändrade samhällsstrukturrella förhållanden kan ha, görs dessa studier ensidigt. Ensidigheten ligger däri, att man endast studerar vilka effekter olika samhälleliga åtgärder kan tänkas ha beträffande "åldrandets problem".

De gerontologiska forskarna måste här inse, att enskilda människor, grupper av människor, och samhälleliga institutioner deltar i en ständigt *dialektisk process*, där tex de samhälleliga institutionerna i lika hög grad påverkas av de i samhället pågående grupprocesserna, som vice versa. I praxis innebär detta att den gerontologiska forskningen inte enbart kan koncentrera sig på att studera vilka effekter deltidspensionering, utbyggd äldreomsorg etc har för de äldre i samhället, utan måste i lika hög grad uppmärksamma hur äldre människor i samhället, såsom individer, i gruppsammanhang, såsom pressuregroups, eller enbart genom sitt numerär, påverkar eller förändrar samhället och dess institutioner. Hur påverkar de växande pensionärsrörelserna det politiska beslutsfattandet på primärkommunal, regional och central nivå? Finns några samband mellan de äldres numerär i samhället, deras sammanhållning eller organisation, och beslutsfattandet i styrelser och nämnder? Detta är en ny typ av frågeställningar, som måste resas vid sidan av de traditionella, de som undersöker effekterna av olika socialpolitiska åtgärder. Det ömsesidiga, dialektiska, beroendeförhållandet mellan grupprocesserna i samhället och de samhällsstrukturrella förhållandena, måste ägnas lika stor uppmärksamhet.

Förhållandena på samhällsnivån styr också i hög grad förhållandena på individnivån. Ett samhälle i

vilket nyttoaspekterna betonas, där samhällsmedlemmarna värderas efter sin produktionsförmåga och sin effektivitet, har annorlunda effekter på det individualpsykologiska planet, jämfört med ett samhälle som saknar denna utilitaristiska etik. Människor, som av ålder och handikapp inte når upp till de angivna produktivitetsidealen i vårt samhälle, utsätts härmed för psykiska påfrestningar. I det här fallet är det pilen nummer sex i figur 1 som det gäller. Att även denna pil har sin omvända riktning kan kanske illustreras däri, att enskilda politikerns individualpsykologiska egenheter tar sig uttryck i betydande förändringar på den samhällsteoretiska nivån. Även i detta fall är det av betydelse att uppmärksamma, att beroendet mellan den individualpsykologiska nivån, och den samhällsteoretiska, är av dialektiskt slag.

Även när det gäller de rent biologiska aspekterna på individnivån, måste dessa förstås inom ramen för ett makroteoretiskt perspektiv. Man kan peka på att många välfärdssjukdomar helt enkelt är ett resultat av rådande samhällsstrukturrella förhållanden. De flesta av de hjärt- och kärlsjukdomar, som idag utgör betydande medicinska problem, kan återföras till de speciella egenskaper som välfärdssamhället har i makroteoretiskt avseende. Många av de slitna ryggar och leder, som äldre människor idag besväras av, är på samma sätt ett resultat av grundläggande samhällsstrukturrella mönster. En högmekaniserad industri och statiska arbetsställningar, har bidragit till uppkomsten av dessa fenomen. Det är alltså tydligt, att såsom pil nummer nio i figur 1 visar, de grundläggande mönstren på samhällsnivån också inverkar på individnivåns fysiologiska och medicinska aspekter. Helt självklart är även detta ett dialektiskt förhållande. Enbart mängden av äldre människor, som är i behov av långtidsvård, förändrar de socialpolitiska prioriteringarna i stort, och strukturen inom sjukvården i synnerhet.

Av det resonemang som förts ovan torde framgå, att den gerontologiska forskningen i ökande utsträckning måste ägna sig åt *det dialektiska samspelet* mellan de teoretiska nivåer som återges i figur 1. I detta fall finns redan en etablerad tradition att knyta an till, som tyvärr i alltför ringa grad kommit att utnyttjas inom gerontologin. Tidiga samhälls-

.....

Ett samhälle i vilket nyttoaspekten betonas, där samhällsmedlemmarna värderas efter sin produktionsförmåga och sin effektivitet, har annorlunda effekter på det individual-psykologiska planet, jämfört med ett samhälle som saknar denna utilitaristiska etik.

.....

teoretiker som t ex Durkheim, Tönnies och Weber, liksom också Park, Burgess, McKenzie, Wirth, Redfield, Mannheim, och andra, har diskuterat konsekvenserna av befolkningens ökade storlek, täthet och heterogenitet. På den individuella nivån beskriver man hur samspelet med grupper och institutioner i samhället blir segmenterat, utilitaristiskt och av underordnad betydelse för individen, snarare än integrerat, emotionellt och av primär betydelse. Man beskriver hur personligheten tenderar att förändras från en relativt rigid personlighetstyp, formad av det traditionella samhället, till en mer flexibel personlighetstyp, vilken nödvändiggjorts av det pluralistiska och variabla samhälle, i vilket vi nu lever. Back (1976) beskriver på likartat sätt hur den låga och minskande nativiteten kommer att åstadkomma en ökning av generationsklyftan, och en ökning av antalet individer med såväl föräldra-, far- och morföräldrageneration och samtidigt både barn och barnbarn. Å andra sidan beskriver Shanas och Hauser (1974), jämte Back (1974), hur den sänkta nativiteten leder till att ett ökande antal individer kommer att befinna sig i en situation, där man inte har några anhöriga alls, vare sig barn, föräldrar, eller syskon. Detta antas leda till, att familjeinstitutionen blir mindre betydelsefull, jämfört med vad den varit tidigare, och jämfört med betydelsen av andra roller man spelar i samhället. Åldersgruppens betydelse kommer t ex att öka i jämförelse med familjegruppens. I sådana resonemang knyts också den demografiska situationen samman med personlighetsutvecklingen i senare delen av livet. Detta är förhållandet, eftersom innebörden i den senare delen av människors liv, delvis beror på den sociala situation man kan förväntas befinna sig i, vilket i sin tur alltså är avhängigt den demografiska utvecklingen.

Många invändningar kan resas mot dessa resonemang, det rör sig huvudsakligen om *hypoteser*, men det intressanta är, att denna typ av resonemang på ett uttryckligt sätt binder samman den makroteoretiska nivån med de nivåer som i figur 1 är innanför- liggande. Denna sammankoppling är fundamental, för att gerontologi skall kunna bedrivas i ett dynamiskt samhällsperspektiv. I det fall man underlåter att knyta samman dessa teoretiska nivåer, och sär-

.....
Jämnårigheten är en typ av statuslikhet som en omfattande forskning visat vara av betydelse vid bildandet av vänskapsrelationer.

skilt då underlåter att studera den makroteoretiska nivåns genomgripande inverkan på de övriga nivåerna, utan istället ägnar sig åt att bedriva gerontologisk forskning inom var och en av de discipliner man av tradition haft för sed att göra, får man finna sig i att den gerontologiska forskningen blir *statisk*, och på lång sikt tämligen ointressant. Den blir otjänlig som verktyg för att visa på alternativa handlingsmöjligheter i framtiden. Ett exempel på detta är följande:

Med utgångspunkt från uteslutande den socialpsykologiska nivån, gruppnivån, kan man visa att äldre människor ofta är i behov av jämnåriga för att kunna skaffa nya vänner, för att etablera nya vänskapsrelationer. Jämnårigheten är en typ av statuslikhet, som en omfattande forskning visat vara av betydelse vid bildandet av vänskapsrelationer. Fenomenet har dokumenterats av bl a Lazarsfeld & Merton (1954), Heider (1946, 1958), Festinger (1957) och Newcomb (1961). Flera undersökningar har visat att vänskapsrelationer mellan människor främst kommer att utvecklas mellan personer av likartad ålder, och att enbart geografisk integration av olika åldersgrupper snarare skapar isoleringsproblem. Även om sådana insikter också har ett empiriskt stöd, se t ex Rosow (1967), Riley (1972) och Tornstam (1975), blir resonemanget statiskt, eftersom man förutsätter oförändrade förhållanden på samhällsnivån. Mer fruktbart blir teoretiserandet om man börjar undersöka relationerna mellan samhällsnivån och gruppnivån. Man kan t ex ställa sig frågan, under vilka makroförhållanden detta beroende av människor av likartad ålder skulle upphöra att gälla. Vilka samhällsstrukturerella förändringar skulle behöva vidtagas, för att underlätta bildandet av vänskapsrelationer mellan människor av olika åldrar. Att svaret på denna fråga inte enbart kan ges inom ramen för ett begränsat perspektiv, t ex genom att föreslå gemensamma fritidsgårdar för yngre och äldre, försöka påverka den "allmänna opinionen",

etc, demonstrerar man endast undantagsvis medvetenhet om inom gerontologin. Det finns glädjande undantag. I ett föredrag över temat "generationernas möte" anlägger Thiberg (1976) ett sådant samhällsstrukturellt synsätt. Frågan om hur generationernas möte skall åstadkommas, kan inte besvaras utan att man först gör klart att vissa grundläggande strukturella förhållanden arbetar *mot* ett sådant generationernas möte, fastslår Thiberg.

Vid denna diskussion är det viktigt att framhålla den väsentliga skillnaden mellan de sk exakta vetenskaperna, matematik, fysik, kemi m m, och samhällsvetenskaperna. Till skillnad från naturvetenskaperna har samhällsvetenskaperna en möjlighet att påverka och förändra de lagbundenheter som reglerar och styr verkligheten. Fysikern kan knappast göra något åt tyngdlagen, medan samhällsvetaren har möjlighet att föreslå åtgärder för att olika tex socialpsykologiska "lagar" skall upphöra att gälla eller förändras. Samhällsvetenskaperna kan, och bör, inte bara söka lagbundenheter, utan också föreslå åtgärder för hur sådana lagbundenheter skall kunna *upphöra* att vara lagbundenheter. Såsom den norske sociologen Johan Galtung har uttryckt saken, samhällsvetenskaperna är inte bara invarianssökande, utan har också en potentiellt *invariansbrytande möjlighet*.

Ytterligare en anledning till att den teoretiska ramen måste vidgas, och göras mer fullständig, är att den gerontologiska forskningen inrymmer en tendens att i alltför hög grad ledas av dogmer, och inomvetenskapliga modesvängningar, så att man ibland gör våld på sina undersökningsresultat för att de ska passa de teoretiska utgångspunkterna. Den gerontologiska forskningen uppvisar tyvärr många exempel på detta fenomen.

Fenomenet kommer ofta till uttryck som en klivenhet mellan en vetenskaplig inriktning och humanitära motiv. Anledningen till att personer ger sig in i gerontologisk forskning, eller praktisk gerontologisk verksamhet, är ofta att man är känslomässigt engagerad i olika gerontologiska frågor. Man tycker att de äldre behandlas illa i samhället, man anser att vårdapparaten passiviserar de äldre etc. Samtidigt som detta förhållande utgör en förnämlig drivfjäder för gerontologin innebär det också vissa risker. En

av dessa risker är, att den gerontologiske forskaren vidareför och förstärker en uppsättning inomvetenskapliga myter, vilka på sikt tenderar att hämma den gerontologiska forskningen. Vi skall senare återkomma till några sådana mytbildningar.

Processansatsen

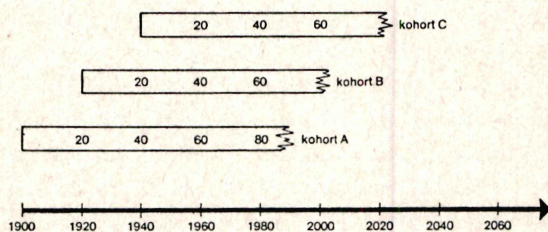
Förutom den betydelse en vidgad teoretisk problemram har, måste den gerontologiska forskningen lägga en ökad tyngdpunkt på individuella och samhälleliga förändringsprocesser. I ett dynamiskt samhällsperspektiv måste "åldrandets problem" parallellt, och med lika vikt, studeras i tre skilda process-sammanhang. Man måste samtidigt beakta a) den individuella åldrandeprocessen, b) den process som innebär att nya generationer föds, lever och dör, och c) den process som den historiska utvecklingen innebär. För att klart påvisa betydelsen härav kan kohortbegreppet användas. Med kohort menas i detta sammanhang årskohort, och syftar då på individer som är födda samma år. I figur 2 utgörs kohort A av individer, som samtliga är födda år 1900. Dessa kommer att uppnå tjugo års ålder år 1920, fyrtio års ålder 1940, sextio års ålder år 1960 osv.

Kohort B utgörs av individer födda 1920, och kohort C utgörs av individer födda år 1940.

Oavsett inom vilken kohort en individ finns, kommer åldrandet att följa ett någorlunda likartat förlopp. Man använder termen *livscykel* för att uttrycka denna aspekt av åldrandet. Det individuella åldrandet kan i detta sammanhang betraktas som en process, där individen oundvikligt flyttas fram i livscykeln. Under denna process samlar individen erfarenheter och intryck genom att delta i en rad olika roller, som avlöser varandra.

När begreppet åldrande, och "åldrandets pro-

Fig 2. Processansatsen i gerontologin.

blem" diskuteras, måste dessa begrepp ges innebörd med referens till *både* kohortskillnader, dvs i vilken kohort individen befinner sig, och skillnader i var individen befinner sig inom sin livscykel. Riley (1972) framhåller att vi alltid måste beakta två parallella tidsdimensioner. En dimension som kan uttryckas med kronologisk ålder – som en grov indikator på individens plats inom livscykeln, och en annan dimension som relaterar individens "livscykelålder" till samhällets historia. För var och en av dessa dimensioner måste man dessutom skilja mellan de tre tidssegmenten *framtid*, *nutid* och *förfluten tid*.

På senare år har det inom den gerontologiska forskningen kommit att fästas allt större avseende vid den sk kohortanalysen, dvs studiet av skillnaderna mellan de olika kohorterna. För att i ett framtidsperspektiv kunna förutsäga de krav och behov som äldre människor kommer att ha, blir det av fundamental betydelse att undersöka hur behovs- och kravstrukturen förändrats från generation till generation. Det finns emellertid också en risk, att man i alltför hög grad studerar den samhälleliga förändringen i termer av sådana kohortskillnader. Rosenmayr (1978a) framhåller, att den sociala förändringen, uttryckt som kohortskillnader, inte går att tolka meningsfullt utan att samtidigt beakta mikronivån, och individens personliga utveckling. Härvid menar Rosenmayr att neofreudianska resonemang kommer att inta en betydelsefull roll. Händelser, som inträffat tidigt i individens liv, är av stor betydelse för den senare delen av livet, men dessa tidigare livshändelser måste också ses mot bakgrunden av när de inträffade i det historiska perspektivet. Att växa upp under "det glada 60-talet", skapar en helt annan livscykel jämfört med att ha växt upp under depressionsåren.

Vid studiet av de processaspekter, som ovan nämnts, uppkommer frågan hur dessa processtudier skall vara utformade. Skall studierna utformas såsom en jämförelse mellan förhållandena vid skilda *tidpunkter*, såsom en *trendanalys*, eller skall analysen huvudsakligen koncentreras till en jämförelse mellan längre sammanhängande *perioder* – antingen inom ramen för den individuella livscykeln, eller i det historiska sammanhanget. Ett annat angrepps-

Att växa upp under "det glada 60-talet", skapar en helt annan livscykel jämfört med att ha växt upp under depressionsåren.

sätt, som beträffande det individuella livscykelperspektivet framhålls av Foner (1978) är en fokusering av uppmärksamheten på *transitioner*, eller övergångar mellan olika skeden i individens liv. Sådana transitioner, tex övergången till pensioneringen, kommer att vara olika i olika kohorter eftersom varje kohort existerar under unika historiska omständigheter. Hammarström (1975) har också fäst uppmärksamheten på, att en granskning av sådana transitioner även synes fruktbar i det historiska, och kulturella perspektivet. Hammarström visar, att det främst är under sådana kulturella transitionsskeden, som särskilda "åldrandets problem" uppstår. Sådana kulturella transitioner kan också med fördel studeras i relation till det individuella livscykelperspektivet, genom att undersöka, vilka förändringar som åstadkommits i vanliga livscykel-mönster, genom sådana kulturella övergångsskeden. I själva verket har vi redan givit ett exempel på detta. Ariès (1962) har visat, hur övergången till ett industrialiserat samhälle också kom att medföra att ett väsentligen nytt skede i livscykeln skapades – barndomsperioden. Ariès hävdar också, att man i ett sådant, historiskt perspektiv, skall finna hur antalet särskiljbara perioder i livscykeln har ökat. I dagens samhälle noterar vi en klart särskiljbar barndomstid, en urskiljbar tonårs- eller ungdomsperiod, liksom även en senare period i livet, när föräldrarna lever ensamma med utflugna barn – den sk "empty nest"-perioden. Samtliga dessa perioder är historiskt sett tämligen nya. Samtidigt som man konstaterar, att även pensionärstillvaron är ett nytt fenomen, måste man också lägga märke till, att det även inom denna ram uppstått åtminstone ett par klart åtskiljbara perioder – en period under vilken pensionären är i stort sett kry och aktiv, och en senare period, när hälsan avtar drastiskt. Enligt den nyligen utförda pensionärsutredningen (SOU 1977:98) varar den första perioden fram till ungefär åttiotsåldern. I det dynamiska samhällsperspektivet

måste vi alltså inse, att de livsperioder med vilka vi idag räknar, är resultatet av en förändringsprocess, vars fortsatta förlopp det blir angeläget för oss att följa. Denna förändringsprocess är till vissa delar förutsebar, men i andra stycken helt beroende av de allmän-, närings- och socialpolitiska beslut som kommer att fattas. En viktig forskningsuppgift i gränslandet mellan gerontologi och statskunskap är att framlägga de gerontologiska konsekvenserna av sådana olika tänkbara beslutsalternativ.

Det postindustriella samhället och "åldrandets problem"

Den historiska och kulturella transition, som tillskrivits den allra största betydelsen beträffande "åldrandets problem", är utan tvekan övergången till det industrialiserade samhället. Enligt Bell (1973) karaktäriseras övergången till industrisamhället av: 1) Att mänsklig arbetskraft i allt ökande omfattning ersätts med mekanisk sådan. 2) En dramatisk ökning av jordbruksproduktionen, vilket också innefattar en teknologisk utveckling, som frigör människor och kapital för industrins behov. 3) En övergång från jordbruk till industrinäringar. 4) En accelererande urbanisering. 5) En differentiering av stater, som hunnit olika långt i industrialiseringsprocessen. I-länder och U-länder börjar kunna särskiljas. 6) En förändring av värdemönstren i samhället, till mer materialistiska och sekulariserade värden. I stort sett var och en av dessa förändringar har inom gerontologin ansetts medföra nya typer av problem för de äldre i samhället. En närmare analys har emellertid visat, att flera av dessa "fakta" inte varit annat än antaganden, som vid en begynnande historisk forskning i ämnet visat sig vara falska. Eftersom en av utgångspunkterna för möjligheterna att beskriva de processer vi önskar, och att kunna visa på handlingsalternativ inför framtiden, är att resonemangen baseras på korrekta antaganden om hur verkligheten tidigare varit beskaffad, är det av yttersta vikt, att den historiska forskningen fördjupas i detta stycke.

Efter den betydelsefulla övergången till det industrialiserade samhället, står det västerländska samhället nu inför en ny transition, nämligen övergången till det postindustriella samhället. Bell (op cit)

Den strängt arbetsorienterade etiken kommer att ersättas av en etik där frågor om livskvalitet kommer i förgrunden – en process som redan tagit sin början.

pekar på några fundamentala förändringar som därvid kommer att uppkomma: 1) De fossila bränslena, som nu är de dominerande energikällorna, ersätts av atomenergi, eller förnyelsebara energikällor såsom solenergi, vindenergi etc. 2) En fortskridande automatisering inom industrin kommer att kontinuerligt minska behovet av mänsklig arbetskraft. Som en följd härav, och som en följd av att människors behovsstruktur ändras, ökar däremot behovet av personella insatser inom olika servicenäringar. 3) Med den alltmer raffinerade och förfinade industriella tekniken, kommer också behovet av högutbildad arbetskraft att öka påtagligt. 4) En påtaglig geografisk separation mellan industriområden, köpcentra, och sovstäder kommer att uppstå. 5) I och med att de grundläggande materialistiska värden som varit rådande under den första industrialiseringsperioden blir mer och mer tillgodosedda, kommer också den strängt arbetsorienterade etiken att tunnas ut. Denna tendens förstärks därav, att en allt större andel av befolkningen kommer att befinna sig utanför den direkta arbetskraften. Den strängt arbetsorienterade etiken kommer att ersättas av en etik, där frågor om livskvalitet kommer i förgrunden – en process som redan tagit sin början. Det är viktigt att konstatera, att de basnormer, eller grundläggande värden som idag är tongivande i den industrialiserade världen, värden såsom rättvisa, utilitarism, frihet, integritet, också de måste ses i dynamiskt och föränderligt perspektiv. De värdemönster som om femtio år är grundläggande, och av betydelse för uppfattningen av "åldrandets problem", är med största säkerhet ett annat värdesystem än det vi har idag. Härav följer också, att norm- och värdemönstren inte bara är viktiga att knyta till "åldrandets problem", utan att studiet av värdemönstrens förändring är av minst lika stor betydelse.

Övergången till det postindustriella samhället an-

tas komma att innebära ett flertal förändringar i varseblivningen av "åldrandets problem". Lakoff (1976) beskriver tex hur kombinationen av minskande fysiska arbetsmoment i produktionen, och den totalt sett minskande andelen av befolkningen, som är sysselsatt i den direkta produktionen, på direkta och indirekta vägar leder till att industrisamhällets nedvärdering av de äldre kommer att ersättas av en betydligt ljusare bild i framtiden. Bortsett från att sådana resonemang är ofullständiga, tex i det att de bortser från kommande resursfördelningskonflikter, måste det framhållas, att det åter rör sig om *hypoteser*. Dessa hypoteser måste givetvis prövas, så långt detta är möjligt, för att undvika ytterligare mytbildningar inom gerontologin. En del av detta prövningsförfarande utgörs av en kritisk granskning av antagna grundförutsättningar för sådana förändringshypoteser.

Till rätta med dogmer och mytbildningar

En grundläggande förutsättning för att den gerontologiska forskningen skall kunna vara till nytta för planeringen av vårt framtida samhälle är, att den baseras på korrekta föreställningar om den verklighet som har varit, den verklighet som vi nu lever i, och de processer som lett fram till denna. Som tidigare påpekats, förekommer i detta sammanhang några dogmer eller myter, som i korthet skall beröras.

1) Parallellt med den ansats till studium av de transitionsfaser, varom nämnts i det föregående, förekommer också mer eller mindre dogmatiska föreställningar om hur dessa transitionsfaser varit beskaffade. Ofta förekommer ett före-efterresonemang, där *före* sammankopplas med "bra" och *efter* med "dåligt". Speciellt är det då övergången från det förindustriella till det industriella samhället som åsyftas. Laslett (1976) hävdar att denna före-efteransats är förenklad, bl a på grund av att andelen äldre människor aldrig varit av någon numerär betydelse förrän långt in i industrialiseringsfasen. Vi kan tex inte på något enkelt sätt jämföra förhållandena för 65-75-åringar idag med förhållandena för motsvarande ålderskategori för hundra år sedan. Det blir helt nödvändigt, såsom vi tidigare framhållit, att införa ett variabelt ålderskategoribegrepp. I

Genom separationen av generationerna kommer de äldre inte längre att åtnjuta stöd och säkerhet genom familjen.

annat fall blir det "före", som vi jämför med, inte jämförbart med det "efter" som råder idag.

Enligt ett vanligt antagande har industrialiserings- och urbaniseringsprocesserna haft ett avgörande inflytande på familjebildningsmönstret och på kontakten mellan generationerna. Enligt ett vanligt *antagande* dominerades familjemönstret i det gamla bondesamhället av den sk storfamiljen, som skulle ha bestått av flera generationer, vilka delade hushåll. Inom ramen för denna storfamilj antar man att var och en har haft meningsfulla uppgifter att fylla. I och med industrialiseringen antar man, att det blivit mer och mer vanligt med det sk kärnfamiljsmönstret, vilket innebär att endast föräldrar och deras ogifta barn sammanbor.

Genom övergången från hem- till fabriksproduktion kom också bosättningen för yngre och äldre att separeras, varvid det traditionella storfamiljsmönstret bröts. I och med detta, antar man, förändrades även auktoritetsmönstret inom familjen. Tidigare hade de äldre makt och auktoritet inom familjen. De respekterades för sina kunskaper och erfarenheter, och all egendom kontrollerades av dem. Genom separationerna kom de äldre inte längre att åtnjuta stöd och säkerhet genom familjen. En lång rad forskare, tex Messer (1968), utpekar detta nukleära familjemönster som källa till de äldres förlorade status idag. De äldre saknar ställning i kärnfamiljen. Man har en familj, men man tillhör inte någon familj.

Många författare antar att den postulerade övergången från storfamilj till kärnfamilj ligger bakom dessa förändrade relationer mellan familjemedlemmarna, och att denna övergång även har förändrat de äldres positioner och påverkat deras status i negativ riktning. Kända författare såsom Durkheim, Simmel och Tönnies har alla betonat isoleringen av kärnfamiljen. Även Linton (1959) och Parsons (1943, 1959) stöder denna uppfattning. Denna föreställning om att storfamiljen utgjort det domineran-

de mönstret i bondesamhällena, har emellertid kommit att tillbakavisas från allt fler håll. Sjöberg (1960) menar att storfamiljen historiskt sett endast har funnits bland välbeställda eliter i feodalområden. Endast dessa kunde försörja en sådan enhet under den förindustriella perioden. Flera andra forskare påpekar beträffande USA, att *föreställningen om den lyckliga tregenerationsfamiljen på 16-, 17- och 18-hundratalet är en myt* (cf Hammarström, 1975). Denna familjeform har inte varit vare sig särskilt vanlig eller särskilt idyllisk i de fall den förekommit. Vi erinrar oss att i Sverige har situationen varit sådan, att medellösa äldre fick *gå på rote* eller blev bortauktionerade som utackorderingshjon till lägstbjudande. Även bland bönder med egna gårdar förekom att de fick sitta på undantag, vilket i realiteten innebar en tillvaro på mycket knappa villkor. Gaunt (1978) har för Nordfinlands del visat att dessa undantagskontrakt i sig inrymde högst påtagliga källor till konflikt mellan generationerna. De bevis, som historikerna nu börjar bära fram, ger mer och mer belägg för, att den klassiska familjen i den "västerländska nostalgin", såsom Gode (1963) hävdar, är en stereotypi. Vid den tionde internationella gerontologkongressen i Jerusalem hävdade också Rosenmayr (1975) att myten om den forna sammanhållna tregenerationsfamiljen helt enkelt *skapats* för att stämma med antaganden om hur industrialiseringen medfört det splittrade kärnfamiljsmönster vi har idag. Vid sidan av dessa nya rön måste det emellertid konstateras, att den samhälleliga strukturomvandlingen trots allt kommit att medföra en geografisk separation mellan generationerna. De förvärvsaktiva har flyttat till arbetena i städerna, medan de gamla stannat kvar. Det blir därför av intresse att undersöka, vilka konsekvenser denna geografiska separation har haft.

2) Som en följd av industrialiserings- och urbaniseringsprocesserna, och den isolerade kärnfamilj som därvid antagits uppkomma, har, antar man, äldre människor i dagens samhälle kommit att bli synnerligen ensamma och isolerade. Detta är ett antagande, som även inom mycket av den gerontologiska forskning som bedrivits, har upphöjts till postulat för den fortsatta forskningen. Sanningen är emellertid den, att de empiriska undersökningar

som företagits, visar synnerligen dålig överensstämmelse med detta antagande. Istället framtonar en bild, där dagens äldre människor framstår som tämligen väl integrerade i samhället, med god kontakt med sina barn, och där känslor av ensamhet endast förekommer hos en minoritet av de äldre. (Se t ex Babchuk & Beates, 1963, Hess, 1971, Roos, 1975, Olsen, Trampe och Hansen, 1976, Pensionärsutredningen, SOU 1977: 98, Tornstam, 1978.)

I detta sammanhang är det emellertid synnerligen angeläget att föra forskningen vidare. Det faktum, att industrialiserings- och urbaniseringsprocesserna inte synes ha lett till den isolering och kontaktlöshet, som man föreställt sig, skulle lika gärna kunna omformas till hypotesen, att industrialiserings- och urbaniseringsprocesserna *inte ännu* lett till dessa konsekvenser. Hareven (1978) är av den uppfattningen, att den goda samhällsintegration som idag faktiskt återfinns bland de äldre, är ett resultat av de samhällsstrukturrella förhållanden som *tidigare* varit rådande. Det skulle alltså vara fråga om ett fall av sk kulturell eftersläpning. Effekterna av urbaniserings- och industrialiseringsprocesserna skulle vara att vänta först om några årtionden.

Ett annat av de förhållanden som brukar postuleras i samband med övergången från det förindustriella till det industrialiserade samhället, sammanhänger med hur övergången mellan olika livsskeden gestaltas och gestaltar sig på den individuella nivån. Den vanliga beskrivningen är härvid, att övergången mellan livets olika skeden skedde smidigt, och utan problem för individen i det förindustriella samhället, medan övergångarna mellan livets olika skeden kommit att präglas av diskontinuitet, och avsevärda transitionsproblem i samband med industrialiseringsfasen. Även detta postulat har numera börjat ifrågasättas. Foner (1978) har genom analys av etnografiskt material kommit fram till, att såväl de preliterata samhällena, som det moderna västerländska samhället, inrymmer lika hög grad av stressmoment i samband med övergångarna mellan livets olika skeden. Skillnaderna består snarast däri, att stressmomenten är av olika beskaffenhet nu, jämfört med tidigare. Om det kan sägas att rolldiskontinuiteten är som mest påtaglig vid övergången till pensioneringen i dagens samhälle, kan

det hävdas, att övergången till vuxenåldern varit den mest diskontinuerliga händelsen i de preliterata samhällena. I samband med denna övergång ger Foner belägg för hur tillvaron oftast kommit att ändras på ett dramatiskt och abrupt sätt för dem, som initierats till vuxenvärlden. Genom det nära nog unika arkivmaterial som finns i Sverige, finns möjligheter att med historisk analys ge ovärderligt tillskott till kunskaperna om vad sådana transitions-faser som diskuterats, i realiteten har inneburit beträffande familje-, grannskaps- och andra sociala nätverksmönster, liksom beträffande andra "åldrandets problem".

3) En av de fundamentala orsakerna till att "åldrandets problem" har kommit att uppmärksammas, är det demografiska faktum, att andelen personer i den övre delen av åldersskalan har ökat dramatiskt i samtliga industrialiserade länder. Från att Sverige i början av seklet har haft ungefär nio procent av befolkningen i åldrarna över sextiofem år, kommer motsvarande siffra år 2000 att vara ungefär 16 procent. I många sammanhang har detta förklarats genom att människan lever längre, och genom den moderna medicinens insatser. Även om det är sant, att människans *genomsnittliga* livslängd i industrisamhället ökat, beror inte detta främst på att människan blir äldre, utan på att fler människor kan bli gamla, dvs på att barnadödligheten tidigare minskat dramatiskt. Denna dramatiska minskning av barnadödligheten inträdde för övrigt ungefär ett halvt sekel innan läkarvetenskapen i nämnvärd omfattning kunnat bidra därtill. Orsakerna var huvudsakligen andra, vilka kan sammanfattas i uttrycket ökad materiell välfärd. *Sanningen är den, att det är den dramatiska minskningen av nativiteten, som bär huvudansvaret för samma dramatiska ökning av andelen äldre i de industrialiserade samhällena.* I och med att de ungas antal i befolkningen minskar, kommer de äldres relativa andel av befolkningen som en följd härav att öka. Nämnade exempel belyser hur basala demografiska förändringar påverkar inte bara de enskilda individernas levnadsförhållanden, utan ett helt samhälles sätt att fungera, liksom det också pekar på nödvändigheten av fortsatta ansträngningar att dels vidareföra och fördjupa den demografiska analysen, liksom också, och

.....
Även om det är sant att människans genomsnittliga livslängd ökat, beror inte detta främst på att människan blir äldre, utan på att fler människor kan tillåtas bli gamla, dvs på att barnadödligheten minskat dramatiskt.
.....

kanske främst, att knyta samman den demografiska analysen med analyser på mikronivån, och makronivån.

Sammanfattning

Inför ett nyligen startat större forskningsprogram, där syftet är att bedriva koordinerad gerontologisk forskning kring temat "De äldre i samhället – förr, nu och i framtiden", och där mycket av arbetet med de gemensamma referensramarna återstår, har jag i denna artikel sökt fästa uppmärksamheten på ett antal grundläggande frågeställningar och alternativa utgångspunkter, som i det fortsatta forskningsarbetet skall diskuteras och granskas i relation till vart och ett av de olika delprojekt som forskningsprogrammet inrymmer. Denna projektrelaterade granskning har ej kunnat göras här, utan framställningen har varit mer generell till sin karaktär. Härvid har framhållits att den gerontologiska forskningens problemuppfattning och problemavgränsning är av stor betydelse för hur "åldrandets problem" kommer att uppfattas i samhället i stort, och att olika problemdefinitioner också implicerar olika sätt att lösa problemen. Vi har konstaterat att åldrandet oftast varseblivits i termer av förluster och beroenden, men att en övergång till att se åldrandet som en process inrymmande potentiell resursfrigörelse, såväl individuellt som för samhället, också medför en ny inriktning av de praktiska åtgärderna för att komma till rätta med "åldrandets problem". På liknande sätt visar det sig att de framtida handlingsalternativen ter sig olika beroende på, om "åldrandets problem" varseblivs i ett socialpatologiskt perspektiv, ett socialt disorganisationsperspektiv, ett värdekonfliktperspektiv, eller i termer av avvikande beteende.

Vid den tvärvetenskapliga forskningsansatsen vi-

sar det sig nödvändigt att väsentligen vidga de teoretiska referensramarna, för att särskilt fånga det dialektiska samspel som råder mellan komponenter på olika teoretiska nivåer. Det har framhållits, att denna dialektiska ansats i huvudsak saknas i dagens gerontologiska forskning. Den vidgade teoretiska referensramen är också nödvändig för att undgå att den gerontologiska forskningen blir statisk till sin karaktär. Det dynamiska samhällsperspektivet på den gerontologiska forskningen leder också till att samhällsstrukturrella förhållanden och förändringsprocesser i samhället i stort, måste tillmätas ökad betydelse. De samhällsstrukturrella förhållandena är av genomgripande betydelse för hur verkligheten gestaltar sig för de enskilda individerna, liksom de också utgör nyckelvariablerna för medvetna framtida samhällsförändringar. Det "äldrandets problem", som människor upplever idag, är en tillfällig skärningspunkt mellan den individuella åldrandeprocessen, den egna generationens särskiljande egenskaper i förhållande till andra generationer, samt den historiska utvecklingen.

För den djupare förståelsen av "Äldre i samhället – förr, nu och i framtiden", blir det nödvändigt att nå en djupare insikt om samspelet mellan dessa olika processaspekter.

När den samhälleliga processaspekten studerats inom gerontologin, har fakta och fördomar ofta kommit att blandas. På synnerligen bristfälliga grunder har man tex antagit att industrialiserings- och urbaniseringsprocesserna varit ansvariga för uppkomsten av vad man i dag ofta beskriver som kontaktlösa, rotlösa och isolerade gamlingar. Detta i jämförelse med ett tänkt agrart förhållande, med stora lyckliga tregenerationsfamiljer, där de äldre på ett helt naturligt sätt smälte in i mönstret. Det mesta av denna beskrivning, såväl beträffande dess utgångspunkter som dess slutpunkt, måste idag betecknas som ren mytbildning, men en fördjupad forskning är härvidlag av yttersta vikt, för att på saklig grund kunna beskriva förlopp och gerontologiska konsekvenser av den samhälleliga förändringsprocess, som lett oss in i det industrialiserade samhället, och som nu håller på att föra oss in i det postindustriella samhället.

REFERENSER

- Ariès, P.* (1962), *Centuries of Childhood*, Alfred A Knopf, New York.
- Babchuk, N., Beates, A. P.*, 1963, The Primary relations of Middle-Class Couples: A Study in Male Diminane, *American Sociological Review*, pp 377–384.
- Back, K. W.*, 1974, Human Nature, Psychological Technology, and the Control of Populations Growth, *Journal of Social Issues*, Vol 30 (4), pp 279–296.
- Back, K. W.*, 1976, Personal Characteristics and Social Behavior: Theory and Method, in Binstock, R. H., Shanas, E., eds, *Handbook of Aging and the Social Sciences*, Van Nostrand, New York.
- Barron, M.*, 1953, Minority Group Characteristics of the Aged in American Society, *Journal of Gerontology*, Vol 8, pp 477–482.
- Bell, D.*, 1974, *The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting*, Heinemann, London.
- Cumming, E. & Henry, W. E.*, 1961, *Growing Old: The process of disengagement*, Basic Books, New York.
- Festinger, L.*, 1957, *A Theory of Cognitive Dissonance*, Evanston, New York.
- Foner, A., Kertzer, D.*, 1978, Transitions over the Life Course; Lessons from Age-Set Societies, *American Journal of Sociology*, Vol 83, No 5, pp 1081–1104.
- Gaunt, D.*, 1978, Opublicerat manuskript, presenterat vid 9:e internationella kongressen i Sociologi, Uppsala, augusti 1978.
- Goode, W. J.*, 1963, *World Revolution and Family Patterns*, The Free Press, New York.
- Hammarström, G.*, 1975, Det sociala åldrandet. Ett tvärkulturellt perspektiv., Akademisk avhandling, Uppsala.
- Hareven, T.*, 1978, Historical Changes in the Life Course and the Family: Policy Implications for the Aged, paper presented before the Select Committee on Aging U.S. House of Representatives and the Select Committee on Population U.S. House of Representatives, May 24.
- Havighurst, R. J.*, 1963, Successful Aging, in Williams, R.H. et.al.(eds.): *Process of Aging*, Vol I, Atherton Press, New York, pp 299–230.
- Heider, F.*, 1946, Attitudes and Cognitive Organizations, *Journal of Psychology*, pp 107–112.
- Heider, F.*, 1958, *The Psychology of Interpersonal Relations*, New York.
- Hess, B.*, 1972, Friendship, in Riley, M.W., et.al.: *Aging and Society*, Vol III, New York.
- Hudson, R. B., Binstock, R. H.*, 1976, Political Systems and Aging, in Binstock, R. H., Shanas, E., (eds), *Handbook of Aging and the Social Sciences*, Van Nostrand, New York.
- Lakoff, S. A.*, 1976, The Future of Social Intervention, in Binstock, R. H., Shanas, E., (eds), *Handbook of Aging and the Social Sciences*, Van Nostrand, New York.
- Laslett, P.*, 1976, *Societal Development and Aging*, in

- Binstock, R. H., Shanas, E., (eds), *Handbook of Aging and the Social Sciences*, Van Nostrand, New York.
- Lazarsfeld, P. F., Merton, R. K., 1954, *Friendship as a Social Process: A Substantive and Methodological Analysis*, in Berger, M., Abel, T., Paye, C. H., (eds): *Freedom and Control in Modern Society*, Princeton.
- Linton, R., 1959, *The Natural History of the Family*, in Anshen, R. N. ed., *The Family: Its Functions and Destiny*, Harper & Row, New York.
- Lowenthal, M.F., Robinson, B., 1976, *Social Networks and Isolation*, in Binstock, R. H., Shanas, E., (eds), *Handbook of Aging and the Social Sciences*, Van Nostrand, New York.
- Messer, M., 1968, *Age Grouping and the Family Status of the Elderly*, *Sociology and Social Research*, Vol 52, pp 271–279.
- Neugarten, B. L., and ass, 1964, *Personality in Middle and Late Life*, Atherton Press, New York.
- Newcomb, T. M., 1961, *The Acquaintance Process*, Holt, Reinehart & Winston, New York.
- Odén, B., 1978a, *De äldre i samhället – förr, nu och i framtiden*, *Humanistisk forskning*, Nr 1, sid 2–5.
- Odén, B., 1978b, *Äldre i samhället – förr, nu och i framtiden*. Tentativ projektbeskrivning, stencil.
- Olsen, H., Trampe, J. P., Hansen, G., 1976, *Familiekontakter i den tidige alderdom*, Rapport Nr 1, fra forløbundersøgelsen af de ældre. Socialforskningsinstituttets publikation nr 74, København.
- Parsons, T., 1943, *The Kinship System of the Contemporary United States*, *American Anthropologist*, Vol 45, pp 22–38.
- Parsons, T., 1959, *The Social Structure of the Family*, in Anshen, R. ed: *The Family: Its Functions and Destiny*, Harper & Row, New York.
- Pensionär -75, 1977, *Pensionärsutredningen SOU 1977: 98*, Liber.
- Pratt, H.J., 1974, *Old Age Association in National Politics*, *Annals* pp 106–119.
- Riegel, K., 1978, *The influence of Economic and Political Ideology Upon the Development of Developmental Psychology*, *Psychological Bulletin*, pp 129–141.
- Riley, M. W., et.al., 1972, *Aging and Society*, Vol III: *A Sociology of Age Stratification*, Russel Sage Foundation, New York.
- Roos, K., *Aktivitet och åldrande*. Socialpsykologiska studier kring aktivitet och åldrande, akademisk avhandling, Uppsala.
- Rose, A. M., 1962, *The Sub-Culture of Aging: A Topic for Sociological Research*, *The Gerontologist*, Vol 2, pp 123–127.
- Rose, A. M., 1965, *A Current Theoretical Issue in Social Gerontology*, in Rose, A. M. and Peterson W. A., (eds): *Older People and Their Social World*, F. A. Davis Company, Philadelphia, pp 359–366.
- Rosenmayr, L., 1975, *The Many Faces of the Family*, paper delivered at the 10th International Congress of Gerontology, Jerusalem.
- Rosenmayr, L., Eder, A., 1978, *Family and Future. Reflections on Intergenerational Relations and Social Change*, Paper presented at the XIth International Congress of Gerontology, Tokyo, August 1978.
- Rosow, I., 1967, *Social integration of the Aged*, The Free Press, New York.
- Rubington, E., Weinberg, M. S., 1971, *The study of Social Problems. Five Perspectives*, Oxford University Press, New York.
- Shanas, E., Hauser, P. M., 1975, *Zero population Growth and the Family Life of Old People*, *Journal of Social Issues*, Vol 30, Nr 4.
- Sjoberg, G., 1960, *The Preindustrial Society*, The Free Press, New York.
- Streib, G. F., 1965, *Are the Aged a Minority Group?* in Gouldner, A., Miller, S. M. (eds): *Applied Sociology*, Free Press, New York.
- Stereib, G. F., 1978, *Retired Persons and their Contributions*, paper read at the 11th International Congress of Gerontology, Tokyo, 1978.
- Thiberg, S., 1976, *Generationernas möte – i den fysiska miljön?*, föredrag vid Norsams konferens på Marienlyst, Helsingör, oktober 1976.
- Tornstam, L., 1975, *De äldres behov från socialgerontologisk synpunkt*, i Ström, C., Zotterman, Y., red.: *Boendeformer för pensionärer*, Liber, Stockholm.
- Tornstam, L., 1978, *Åldrandets socialpsykologi*, Rabén & Sjögren, Stockholm.
- Trela, J., 1971, *Some Political Consequences of Senior Center and Other Old Age Group Membership*, *The Gerontologist*, Vol 11 (2), Part II, pp 118–123.
- Zitomersky, J., 1978, *Toward Coherent Research: A Review of the Memoranda Submitted*, Stencil, Historiska institutionen, Lund.